

VITA

TÉNYKÉRDÉSEK EGY JÓGAKÖNYV ÉS EGY RECENZIÓ KAPCSÁN

Pressing Lajos elemzése Weninger Antal Az idő partján – Jóga és személyiség (Tankönyvkiadó, Budapest, 1986) c. művéről a Magyar Pszichológiai Szemle 1987–88/3. számában nem a Könyv, hanem a Vita címet viselő rovatban jelent meg. Ezért nem egyszerűen recenzióknak kell tekintenünk, hanem vitacikknek, s ez talán indokolja, hogy a szokástól eltérően a könyv kiadói felelős szerkesztője is fűzzön hozzá megjegyzéseket. Annál is inkább, mivel a cikk a művet közlétevé Tankönyvkiadó szerepére is kitér: "meg kell mondani, hogy amennyiben a kiadó Weninger könyvét ilyen mértékadó munkának szánta, akkor ezúttal alaposan melléfogott". (245. o.)

Bár e sorok írója nem kívánja eltitkolni, hogy Az idő partját alapműnek tartja, e minősítésről nem akar vitázni. Azért nem, mert egy könyv megjelentetésének nem feltétele az, hogy már kéziratként egy későbbi alapkönyv biztos ígéretével rendelkezzen. A tévedés jogát e tekintetben is fenntartjuk mind szerzőink, mind magunk, mind a recenzensek számára.

A tévedés jogát, lehetőségét Pressing – úgy tűnik – elvitatja a szerzőtől, akiről pedig ezt írja: "A tudománytörténet szemszögéből nézve minden elismerést megérdemel" (245. o.). Ellenkező esetben nehezen találunk magyarázatot arra az erős fogalmazásra, amelyre több ízben ragadtatja magát ("hazug retorika", "ne hazudjunk", a könyv "egyszerre tudománynak és eredeti jógának hazudja magát" – 247., 248., 251. o. –, "hamisság" – 247., 248., 249. o.). Hogy tévedés, illúzió áldozata volna a szerző – e lehetőséggel nem is számol Pressing. Véleményalkotása tehát nélkülözi a jóhiszeműséget.

Ha jóhiszeműen – vagyis nem eleve a legrosszabb lehetőséget feltételezve – közelítünk a szöveghez, Pressingétől eltérő álláspontra kell helyezkednünk (az általa érintett főbb kérdések sorrendjét követve) először is a magnetizmussal kapcsolatban. Erről Pressing így ír: a szerző "nyíltan operál a múlt század kedvelt áltudományos fogalmával, a 'magnetizmussal', és e lát-

szólag fizikai jelenséggel metaforizálva próbálja tudományosan hitelessé tenni valójában misztikus elképzeléseit". (246. o.) Noha egy biológiai feltevés elnevezéseként kompromittálódott a magnetizmus mint puszta név, maga a fogalom igenis fizikai jelenséget fed, nem csupán látszólagost. Az Idegen szavak és kifejezések szótára (szerk. Bakos Ferenc, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978⁴) a következő szómagyarázatot adja hozzá: "magnetizmus gör-lat., rég, fiz. mágnesség; fizikai jelenség, amely azáltal észlelhető, hogy mágneses térben a szilárd, cseppfolyós és gáznemű anyagra erőhat". Ez érvényes a magnetizmus speciális fajtái, az elektromágnesség, a bioelektromos áramot kísérő mágneses erőhatás esetében is.

Pressing etikai "hamisságban" marasztalja el Weningert, aki "azzal vádolja az egyébként meg nem nevezett, dilettáns jogatanítókat, hogy a klasszikus jóga egyetlen eredeti szanszkrit nyelvű munkáját sem olvasták. Teszi ezt a szerző annak ellenére, hogy a számtalan apró, és néhány mulatságosan súlyos átírási hibából (...) világosan kiderül: ő maga még a szanszkrit nyelv ábécéjét sem ismeri! (...) Így kerülhettek a könyvbe kifejezett tárgyi tévedések is: például a 'dnyána' csak a szerző fantáziájában létező fogalma, amely valószínűleg a 'dzsnyána' (tudás, bölcsesség), 'dhyána' (meditáció) és 'dhyáya' (vizsgálat, tanulás) szavak kontaminálásával keletkezett." (247. o.) Hogy a dnyána nem csak a szerző fantáziájában élő fogalom, az bizonyítható. A keleti nevek magyar helyesírása (főszerkesztő: Ligeti Lajos, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981) c. kézikönyv Ű- és középipind nyelvek c. fejezete éppen e szó példáján szemléltet egy átírási szabályt: "A dzs + ny hangkapcsolatot dny-nek írjuk, pl. dnyána (nem dzsnyána)." (293. o.) Hogy Pressing egy másik hang, a j átírásában is hibásan jár el, amikor y-nal helyettesíti, arra lehet találni magyarázatot: a közvetítő angol nyelvhez igazodik. Arra azonban már nem találni, hogy ilyen részleges tájékozottság talajáról oly súlyos etikai (és valójában jóval súlytalanabb tudományos) vádakkal illeti Weninger Antalt. Tévedni bármelyikünk tévedhet a könyvben szereplő, hozzávetőleg háromszáz szanszkrit (az eredetiben sem szabatosan elhatárolt) kifejezésből akár háromnak a megfeleltetését illetően is – ez valószínűleg meg sem közelíti a tudomány tévedési átlagát. (Az egész ókeleti bölcsélet kétségkívül nem felel meg az egzakt fogalmi gondolkodás igényeinek.) Mindennek alapján a szakmai hitelességet sem lehetne megkérdőjelezni, nemhogy az erkölcsit.

Ugyancsak etikai ítélettel sújtja Pressing a szerzőt amiatt a vélt véték miatt, hogy letagadja az eredeti jóga filozófiájának szélsőségesen idealista, vallásos jellegét. ("...ne hazudjunk", "ne állítsunk valótlanságokat" – 248. o.) Pressinget az sem inti kellő óvatosságra az eredeti tanításokra vo-

natkozó kategorikus kijelentésekkel kapcsolatban, hogy úgy tudja: "azt a jógát még fülbe súgták" (uo.). Ezt az információját Weningertől eredezteti — aki azonban a sumerek jógájáról írta ezt, nem a klasszikus indiairól. E sorok írója amúgy sem látja akkora jelentőségűnek az archaikus tan pusztán történeti kérdését, mint a jóga jelenkori formáinak értékelését. Hogy nem kell hazugnak lenni ahhoz, hogy valaki úgy gondolja: a jóga nem feltételez egy idealista eszmerendszert, az talán kiviláglik például Dzsaváharlál Nehru szavaiból, amelyeket könyvének az ind filozófia történetét ismertető fejezetében írt a jógáról: "Inkább módszer ez, amelynek segítségével az ember önmaga számára felfedheti a dolgokat, nem pedig a valóság vagy a világegyetem valamiféle előregyártott metafizikai elmélete. Kísérleti módszer lévén tehát, meghatározza a kísérletek végrehajtásához legmegfelelőbb feltételeket. Módszerként valamennyi filozófiai rendszer elfogadhatja és alkalmazhatja, bármilyen elméleti szemléletet vall is. Ezért használhatják az ateisztikus számkha filozófia követői is." (India fölfedezése, ford. Gáthy Vera, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1981, 249. o.) Nehru is hazudott volna? Vajon mi oka lett volna rá?

"Weninger állításával ellentétben meg kell mondanunk: az eredeti jóga szelleme igenis mélyen vallásos" — írja Pressing (248. o.). Nehru úgy látja: "Az istenhit nem szerves része a rendszernek" (i. m., uo.). Talán lehetne ezen is vitázni, de nemigen érdemes. Egy többezer éves tannak akkor sem volnának e tekintetben jelentős, megkötő konzekvenciái a mára nézvést, ha annak idején az istenhitnek ahhoz a mi kultúránkban ismert típusához kapcsolódott volna, amelynek lényege a mindenható egyisten képzete. De hogy az ázsiai típusú istenségekben (akiket a ritá, a világegyetem objektív törvénye kormányzott, s akik olykor, mint pl. a dzsainizmusban, úgyszólván csak az emberi világ dekorációiként szolgáltak, s akiknek létét illetően Buddha például nem is volt hajlandó nyilatkozni) föltétlenül hinniük kellett-e a jógiknak — e kérdés jelentősége végképp elenyésző ahhoz, hogy bárkit is hazugságra készítsen. Innen nézvést jelentőségét veszti Pressingnek az a véleménye is, hogy az "Istennek /sic!/ ajánlás" a "jóga három legfontosabb eleme" közül az egyik volna (248. o.). (Az istennek ajánlás a tíz ún. jógaerény sorában az utolsó, amely csak Patandzsáli jógaaforizmaiban válik egy kiemelkedő hármasság tagjává.)

"Hamisság (...) azt állítani, hogy ez nem idealizmus" (248. o.) — tiltakozik Pressing Weninger alábbi sorait idézve: "»... a halálban nem mi halunk meg, hanem csak az eszköz; a valónk, igazi lényünk ... sértetlen marad ... sokkal többek vagyunk élettani hordozónknál, sőt: az egész világegyetem ben-

nünk van, az egész univerzumot átjárjuk. Ez nem idealista filozófia, de realitás.◀" (Uo.)

Nézzük az idézet első részét! Abból Pressing — a második kipontozással helyettesítve — elhagyta az 'objektíváció' szót. E szó azt hivatott kifejezni, hogy az ember tevékenységének tárgyiasult eredményei vannak, amelyek túlélhetik az egyedi létet. Ilyen értelemben tetteink a személyiségnek is utóéletet biztosítanak, hiszen a tevékenységelvű pszichológia nézőpontjából a személyiséget tettek összességéeként is meg lehet határozni (vö. Lucien Sève: Marxizmus és személyiségelmélet, Kossuth Könyvkiadó, 1971, 363. o.). Hogy e felfogás nem idegen az óind filozófiától, annak 'karma' fogalmától, az kitűnhet az upanisádok alábbi szavaiból: "ahogyan cselekszik, ahogyan viselkedik az ember, olyanná lesz". (Brihadáranjaka upanisad. In: Titkos tanítások. Válogatás az upanisádokból. Vál. és ford.: Vekerdi József, Helikon Kiadó, é. n., 66. o.) A csorbítatlan idézet tehát nem ad elégséges alapot egy idealista tétellel való azonosításhoz.

Ami pedig az idézet második részét illeti ("az egész világegyetem bennünk van, az egész univerzumot átjárjuk"), nos, ez kissé költői hangú megfogalmazása annak a jól ismert gondolatnak, hogy az ember mikrokozmosz. Pressing hevesen tiltakozik a szerző kommentárja ellen, amelyet az idézet utolsó mondata foglal magába ("Ez nem idealista filozófia, de realitás"), s a következő kérdést teszi fel: "mi idealista filozófia, ha nem ez?" (248. o.). Úgy tűnik, Pressing figyelmen kívül hagyta azt, hogy az érintett tudattartalmat meditálás végett ajánlotta a szerző olvasóinak, nem pedig egy tudományos tétel igényével. Meditálni kétségkívül sokat lehet rajta, az idealista értelmezést is mérlegelve. (Ehhez nem kell rosszhiszeműség; Pressing vonatkozó interpretációjához sem.) E sorok írójának olvasata szerint a szerző magától a filozófiától nem kevésbé akarta elhatárolni gondolatmenetét, mint az idealizmustól. Ha valamiről azt mondom: nem idealista filozófia, azzal még korántsem állítottam, hogy annak ellentéte (vagyis materialista filozófia); nem csupán az idealizmus, hanem a filozófia fogalmából is kiemeltem. (Az óind darsana — gyakorlati életbölcesség — csak párhuzama az európai filozófiának, nem azonos vele. Az ind bölcseletben a materializmus és idealizmus alternatíváját nem tartják alapkérdésnek, mint Európában.) A realitás Weninger könyvének adott szövegösszefüggésében nem ontológiai értelmű: pszichikus realitást jelent. Az élmények pszichikus realitása nélkül az egész jóga érvényét veszítené. A világegyetemmel való egység élménye elvileg bármely lélektani felfogás alapján megközelíthető. Az agykutató Steven Rose a következő példával él: "...a nyári fűben heverve az embert hirtelen úgy meg-

ragadja egy levél alakja vagy egy bogár mozgása, hogy rövid ideig azt hiszi, sohasem látott ehhez foghatóan szépet, és a világ ebben a képben összpontosul, hogy míg az ember így szemlélődik, az idő is megáll". (A tudatos agy, ford. Hajós Ferenc, Gondolat, Budapest, 1983, 370. o.) Ha az élmény természete szerint a világ egy levélben, egy bogárban is összpontosulhat – akkor miért vitassuk el a pszichikus realitást attól az élménytől, hogy az univerzum és az emberi tudat kölcsönösen egymásba hatol? Nem tudományosan kezelhetetlen, szeszélyes, egyedi csalódásról van szó. Steven Rose írja: "feltételezhetjük, hogy ezek az élmények minden ember lehetőségeinek körébe tartozhatnak". (Uo.)

Weninger emberszemlélete az elválaszthatatlanul fizikai és szellemi természetű emberi cselekvésből kiindulva azzal a meggyőződéssel társul – akár csak Arnold Gehlen ilyen kiindulású antropológiai elve –, hogy "a biológiszitikus, a dualista és a spiritualista absztrakciók közti kiüresedett ellentétek eleve kiküszöbölődnek" benne. (Id. Horváth György: Személyiség és öntevékenység, Tankönyvkiadó, Budapest, 1978, 109. o.) Hogy e felfogás nem az eredeti indiai filozófia meghamisítása, arra legbeszédesebb bizonyosság talán az advaita védánta monisztikus (anyagot és szellemet nem két szubsztanciára különítő) elmélete, amely a hinduizmusban ma is uralkodik. Ha valakit világnézeti szempontból kielégítetlenül hagy egy ilyen szemlélet – mert nem találta sem materialistának, sem idealistának –, akkor joggal mondhatja, hogy őt nem győzte meg a szerző. De nincs joga vádaskodva, hazugságot emlegetve elvitatni azt, hogy a szerzőt e monisztikus felfogás képviselőjének az igénye vezette.

Pressing Weninger egész koncepcióját (amely a köznapi élet és a gyógyászat szükségleteire is tekintettel van) idegennek találja az eredeti jóga szellemétől; Pressing szerint ugyanis "a világi tevékenység nem szolgálja a jóga céljait". (249. o.) E megállapítás bár elfogadható, mégsem alapozza meg Pressing konklúzióját a jóga és a köznapi élet függetlenségéről, ti. nem következik belőle, hogy a jóga sem szolgálhatná a világi tevékenység céljait. Tehát Weningernek igaza van, amikor kiindulásként hangsúlyozza: a jóga gyakorlásával kapcsolatos legfőbb hiba a "joginizmus", a jóga öncélnak tekintése. Weninger szavaival: "Az ember nem azért él, hogy jógázzék, hanem azért jógázik, hogy teljesebb életet élhessen." (Az idő partján, 25. o.) Ez a "teljesebb élet" kifejezés másképpen cseng, mint az a 'világi érvényesülés', amelynek szolgálatában Weninger látná a jóga célját – ti. Pressing szerint: "könnyedén úgy állítja be, mintha a jóga célja más sem lenne, mint hogy a világi érvényesüléshez a testi-lelki kondíciót biztosítsa". (249. o.) Közna-

pi — ha úgy tetszik, a világi érvényesüléshez kötődő — énünk meghaladásának programjára a magasabb vagy felsőbbrendű Én jegyében könyvének tizennyolc helyén expressis verbis kitér Weninger.

Weninger — Pressing véleménye szerint — "Láthatóan el sem tudja képzelni, hogy valakinek a jóga birtokában más célja is lehet, mint a gyógyítás." (249. o.) E vélekedésnek van egy (igen enyhe kifejezéssel élve) szépséghibája: olyan álidézetre épül, amely Pressing interpretációját fejezi ki, ám az idézőjelek megengedhetetlen módon a szerző szövegeként tüntetik fel. "Weninger nem tudja megérteni — írja Pressing —, hogy »még az általa tisztelt jógik is miért nem építettek kórházat ásrámjuk mellé, ahol csodálatos technikáikkal a betegeket gyógyították volna?«". (Uo.) Pressing gyaníthatóan a következő szöveghelyet kezelte hűtlenül: "Swami Sivananda diplomás orvos volt. Szerinte nemcsak kigyómarást lehet mantrával gyógyítani, hanem idült súlyos betegségeket is. Csak azt csodáljuk, hogy akkor miért nem létesített mantrakórházat ásrámja közelében, holott erre módja lett volna?" (Az idő partján, 229. o.) Valójában tehát nem arról tanúskodik a szöveg, hogy Weninger abszolutizálná a jógát mint gyógyeljárások együttesét — hanem arról, hogy Sivananda eltúlozta egyetlen technika, a mantra gyógyerejét, s ezért Weninger kritikával illeti. Weninger nem "az általa tisztelt jógik", hanem az orvos Sivananda tevékenységének kívánatos célját látja a gyógyításban. Ez, ugyebár, aligha kifogásolható.

"Vajon miért pont az »eredeti jóga« cégérével és misztikus tanaival kell reklámozni a mentálhigiénés tevékenységét, s nem — mondjuk — azzal, hogy mennyire korszerű és tudományos metodikáról van szó?" — teszi föl a kérdést Pressing (249. o.). A korszerűséggel kapcsolatban érdemes egy óvatos kételynek is hangot adni. Ha a szerző fő becsvágya a korszerűség lett volna pályája során, akkor ma talán nem volna elmondható róla, amit nagy tudománytörténeti érdemének nevezett Pressing, hogy ti. "korát 30-40 évvel megelőzve már a 30-as években olyan pszichoszomatikus szemléletű medicinát publikált és tanított, amit akkor igen kevesen értettek és fogadtak el, ma pedig a legkorszerűbb irányzatok közé számít". (245. o.) Aki korát megelőzi, az semmiiben sem különbözik a 'korszerűektől'? E közbevetett kérdésnél konkrétabb az a probléma, hogy reklámozza-e saját mentálhigiénés tevékenységét a szerző. E sorok írója szerint nem. Saját praxisára vonatkozó megjegyzések szórványosan is alig fordulnak elő a műben. S hogy miért a jóga "cégérével" folyik a "reklámozás"? Azért, mert e könyv a jógáról szól. Nehéz elgondolni, hogy miként tudná egy könyv írója ismertetni, népszerűsíteni könyve tárgyát — e tárgy megkerülésével.

Pressing "Mesmer és a többi hitgyógyász munkásságának jellegzetes jegyeit" (250. o.) látja Weninger könyvében. Idézi a szerzőt: "Szinte visszatért (...) a még régibb orvosi arculat szüksége: a pap-orvosé, amikor a két funkció egy kézben egyesült, a tudomány és a vallás összefonódott." A tudomány és a vallás összefonódottsága azon a fokon, amikor a pap és az orvos tevékenysége még egybeesett, a primitív munkamegosztású ősi társadalomnak már az ókor folyamán meghaladott jellemzője volt. Ugyebár, ezt egynéhány tudománytörténeti korszak elválasztja Mesmertől. Weninger csupán a lélektani megközelítés szükségességére mutatott rá az orvosi munkában.

A recenziens megütközik azon (250. o.), hogy Weninger az orvosok "rideg, érzéketlen, fölényes és részvétlen" képének kialakulását az irodalomban, a köztudatban azzal magyarázza, hogy "a természettudomány egy képviselőjének tartották" az orvost. Igaz, hiányolható a szövegből az a határozó, hogy 'egyoldalúan' a természettudományok képviselőjének tartották. Mert ha ma (pl. a WHO ismert egészségmeghatározását figyelembe véve, amely a szociális jólétet is fogalmi jegynek tekinti) társadalomtudományként is kezeljük az orvostudományt, azzal a természettudományi jelleget nem tagadtuk, hanem kiegészítettük. Weninger sem tagadja; talán meggyőző lehet e tekintetben egy jóval korábbi könyvből vett idézet, amely orvoseszmenyét érinti, s ez a következő: "természettudományosan és lélektanilag iskolázott orvos". (Razzia az emberi szervezetben, Vajda-Wichmann kiadás, Budapest, 1943, 119. o.)

E sorok írója elismeri: amikor szerkesztőként olvasta Az idő partján kéziratát, maga is felfigyelt arra, hogy a kérdéses mondat, félreértések elkerülése végett, talán kiegészítésre szorul. Ám végül is úgy döntött: e mondatot az olvasó félre nem értheti. Most be kell látnia: tévedett. És már csak azon tűnődik, vajon milyen hangot engedett volna meg magának Pressing Lajos akkor, ha történetesen nem az a véleménye a tudós szerzőről, hogy minden tiszteletet megérdemel.

Bárány László

A közlemény a szerkesztőségbe érkezett: 1988. III. 21.

Köszönöm a szerkesztő úrnak, hogy felhívta a figyelmet arra a következtetésre, amit én magam is elkövettem a szanszkrit szavak átírásakor. A szanszkrit és az európai nyelvek hangkészlete nem azonos, és többféle fonetikus átírás használatos. Magam is hibáztam az idézett néhány szónál, amikor figyelmetlenségemben többféle átírást kevertem. Teljesen igaza van Bárány Lászlónak, amikor valószínűsíti, hogy háromszáz szó esetén még nagyobb az ilyen tévedések és elírások esélye. Éppen ezért kellett volna, amint azt recenzióban említettem, a kötetet orientalistával is lektoráltatni. Ő ugyanis feltehetően ki tudta volna szűrni az ilyen átírási hibákat. Azonban ami a vitatott "dnyána" szót illeti, itt recenzióm nem az átírást kifogásolta, hanem azt, hogy értelmében keveri Weninger a dnyána szót más, hasonló hangalakú szavakkal, amelyek "dnyána"-ként történő átírása bármilyen fonetikai írásmód esetén félrevezető. Például könyve 324. oldalán Weninger ezt írja: "Patandzsali szóhasználatában három alapfogalom jellemző: tapasz (aszkezis), szvadnyána (a Védák felmondása magunknak)..." stb. A szövegösszefüggésből egészen egyértelmű, hogy a szerző Patandzsali II/1. szutrájára hivatkozik, ahol is a rendelkezésre álló három eredeti szövegkiadás mindegyikében szvād-hjája (स्वाध्याय) szerepel. Arra pedig, hogy Weninger valószínűleg nem eredeti szövegforrásokat használt, abból következtettem, hogy egyugyanazon betűt is hol így, hol úgy írt át, feltehetően a közvetítő fonetikai rendszerétől függően. Bárány László azt kérdezi tőlem, hogy miért etikailag, s miért nem megbocsátható tévedésként bíráltam az ilyen és ehhez hasonló jelenségeket. Azért, mert úgy vélem, elvileg írhat valaki jó ismeretterjesztő könyvet a jógáról anélkül, hogy ehhez meg kellene tanulnia szanszkritül. Kifogásom az volt, hogy a szerző olyan tudás hiánya miatt bírált másokat, amellyel gyaníthatóan maga sem rendelkezik; ez pedig érzésem szerint elsősorban etikailag ítélhető meg.

Ami Bárány László egyéb észrevételeit illeti, ezekért is hálás vagyok, mert fontos, általam figyelmen kívül hagyott szempontokkal egészítik ki a kötet értékelését, s bár jómagamat sok ponton még mindig nem sikerült maradéktalanul meggyőznie, az olvasók teljesebb tájékoztatásához ezek a szempontok is nélkülözhetetlenek. Ami a nézetkülönbségeket illeti, ezeket nem tartom olyan problematikusnak, mint a hozzászóló. Engem megkérdeztek a kötetről, s körülbelül az volt a véleményem, amit leírtam. A szerkesztő hozzászólása nyomán gazdagabban látom ugyanezt a dolgot, bár véleményem lényegében nem változott. Azonban ha most hirtelen mindenki velem akarna egyetérteni,

ez számomra éppoly ijesztő lenne, mintha mindenki beiratkozna a Weninger-féle jógára. Aki a "világegyetemmel való egység" "pszichikus realitásában" utat lát, ám járjon rajta, ehhez én csak sok sikert kívánok. Magam nem megyek utána; ez is egy vélemény, s attól szép, hogy a dolog sokféle. Nehéz megítélnem, hogy bírálatom valóban olyan tiszteletlen volt-e, amint azt a hozzászóló véli, vagy pedig csupán nem vagyunk hozzászokva ahhoz, hogy véleménykülönbségeinket nyíltan és sarkított megfogalmazásban is vállaljuk. Ha recenziómban szándéktalanul, a tárgy szeretetéből fakadó hev lendületével személyében sértettem volna valakit, úgy ezúton, nyilvánosan kérek tőle bocsánatot.

Pressing Lajos